

Катуніна О.В., Катунін Ю.А.

ПОЛІТИКА ПАРТІЇ ТА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ У ВІДНОШЕННІ РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ КРИМУ У 40–60-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІЙ ОГЛЯД

Особлива роль у вивченні питання, присвяченого політиці партії та радянського уряду у відношенні до релігійних культів на території Криму у період 40–60-х років ХХ століття належить різноманітним джерелам: періодичним виданням, а також опублікованим та неопублікованим архівним документам.

Палітра публікацій періодичної печаті по цьому питанню досить різноманітна. Діяльності релігійних культів, що існували на території Криму, присвячували свої публікації газети та журнали дорадянського та радянського періодів.

Серед журналів дорадянського періоду слід визначити наступні видання: “Известия Таврической ученой архивной комиссии», “Одесский вестник”, “Отечественные записки”, “Известия Таврического и Одесского караимского духовного правления”, “Таврические епархиальные ведомости”, “Феодосия”.

Значна частина інформації, що була присвячена взаємостосункам партійних та радянських органів з релігійними культурами, опублікована у радянські часи та у період після розпаду СРСР у наступних виданнях: “Трибуна”, “Культура народов Причерноморья”, “Людина і світ”, “Рідна школа”, “Пам’ятники України”, “Політика і час”, “Жовтень”, “Український історичний журнал”, “Социс”, “Віче”, “Москва”, “Відродження”, “Українські варіанти”, “Українське релігієзнавство” та інших.

Серед газет дорадянського періоду матеріали з історії релігійних культів Криму були опубліковані у “Московских ведомостях”.

Газети радянського та сучасного періоду – “Советский Крым», “Курортная газета», “Крымский комсомолец”, “Крымская правда”, “Крымское время», “Таврические ведомости”, “Голос Крыма” та “Кримська світлиця» – неодноразово публікували статті про діяльність різноманітних конфесій півострова та їх лідерів.

Аналіз публікацій, що виходили у дорадянські часи, дозволяє більш детально проаналізувати причини появи значної частини релігійних культів на півдні України та пояснити відношення представників православної церкви та органів державної влади, а також представників наукового світу та інтелігенції до формування у суспільстві того часу діючих на території Криму нових релігійних громад. Так у кількох номерах відомого у ті роки в Росії журналу “Отечественные записки” мова йшла про переселених до Таврії сектантів – молокан та духоборів [1].

Проблемі переселення до Криму у ХІХ столітті громад скопців, духоборів та молокан присвячена стаття О. Іванова “Про поселення розкольників у межах сучасної Таврійської губернії”, яка була опублікована у впливовому науковому виданні “Известия Таврической ученой архивной комиссии” [2].

Діяльності караїмів Криму присвятили свої публікації журнали “Известия Таврического и Одесского караимского духовного правления”, “Одесский вестник” та газета “Московские ведомости” [3].

Деякі критичні статті, присвячені діяльності у Криму громад молокан та інших релігійних культів було опубліковано у релігійній пресі, в тому числі і у “Таврических епархиальных ведомостях”.

У радянські часи, після активізації антирелігійної пропаганди особливу увагу діяльності релігійних культів стала приділяти кримська преса. На шпальтах кримських газет, з’явилась велика кількість статей, в яких досить критично освітлювалась діяльність більшості релігійних культів півострова та їх керівників [4].

Починаючи з другої половини 80-х років ХХ століття, у періодичній пресі стали аналізуватися різноманітні аспекти діяльності релігії та церкви в Україні [5].

Суттєво змінилась інтонація більшості кримських газет, у тому числі й такої як “Крымская правда”, у відношенні до релігії та церкви. Більш того, сьогодні це багатотиражне видання, яке у радянські часи публікувало необ’єктивну інформацію про діяльність релігійних культів, знову стало однобоко висвітлювати питання діяльності релігії та церкви на території півострова. Її можна сьогодні віднести до активних пропагандистів ідей православної церкви Московського патріархату. На жаль, усі інші релігійні культури, з позицій кореспондентів цього органу, є “сектантами”, до яких ставлення у редакції досить негативне [6].

Особливу увагу релігійній ситуації в країні, а також ролі церкви у житті суспільства стали приділяти науковці, які публікують свої дослідження у різноманітних фахових виданнях. Серед журналів слід виділити три наукових видання, що уділяють питанням історії релігії та церкви найбільш велике значення, це – “Людина і світ”, “Українське релігієзнавство” та “Культура народов Причерноморья”.

Журнал “Людина і світ” є одним із авторитетних видань, у якому систематично публікуються матеріали як з релігійної ситуації у країні, так і аналітичні матеріали з діяльності різноманітних релігійних культів [7].

Значний внесок у вивчення питань теорії та практики діяльності релігійних культів України вносить Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України “Українське релігієзнавство” [8].

Значна кількість публікацій українських дослідників з історії релігій народів Криму вийшла у фаховому виданні “Культура народов Причерноморья” [9].

У роки другої світової війни деякі конфесії, діяльність яких була поновлена на окупованій території, спробували налагодити видання релігійної літератури, але це не знайшло підтримки у окупаційній владі. Однак окупаційні органи, які випускали свою періодику, охоче публікували матеріали про діяльність

різноманітних конфесій, пропагуючи релігію як альтернативу комуністичному світогляду.

На півострові активну роль у пропаганді релігії у період окупації грала газета “Голос Крима”, яка видавалась російською мовою. За весь термін її видання було опубліковано 23 матеріали, присвячені релігійній тематиці. Суттєва частина публікацій була присвячена діяльності православної церкви та її лідерів. У більшості статей критикувалась релігія євреїв – іудаїзм. Дві статті були присвячені діяльності мусульманських громад та поновленню діяльності громади караїмів Криму, яких нацисти не відносили до іудаїзму [10].

У 1945 році офіційний випуск журналу “Братський вісник” почали баптистські громади. Але усі інші релігійні культу не мали дозволу на таку діяльність, тому, у період створення релігійного підпілля у СРСР було налагоджено випуск нелегальної літератури, копії якої розповсюджувались у різних регіонах Радянського Союзу.

Починаючи з 60-х років нелегальну доставку релігійної літератури, яка видавалась на кількох мовах народів СРСР у Федеративній Республіці Німеччині, організували Свідки Єгови.

Таким чином, коротко проаналізувавши публікації у газетах та журналах, присвячені діяльності релігійних культів на півострові у період 40–60 років ХХ століття, можна констатувати, що більшість з них була спрямована на дискредитацію діючих у Криму релігійних організацій та їх лідерів і не відображала об’єктивно ті процеси, які проходили у цей час на півострові в існуючих на той час громадах караїмів, адвентистів, п’ятидесятників та інших конфесій.

Загальні принципи політики держави та партії у відношенні до релігії та церкви у радянський період сформульовані у слідуючих виданнях: “О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства”, “КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК”, “Архивы Кремля”, “Русская православная церковь в советское время (1917–1991)”, “Материалы и документы по истории отношений между государством и церковью” [11].

У більшості обласних та державних архівів України збереглися фонди уповноваженого РСРК, які діяли у кожній з областей України. Найбільш системно ці документи збереглися у фондах Державного архіву Автономної Республіки Крим (ДААРК).

Основний корпус документів по темі дослідження знайдено у фондах Державного архіву Автономної Республіки Крим. Проаналізовано документи 4 фондів ДААРК: фонд Р. 3295 – уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР ; фонд Р. 2646 – уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР по Кримській області; фонд Р. 3909 – уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Кримській області та фонд Р. 2647 – уповноваженого ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР при Виконавчому комітеті Кримської обласної ради депутатів трудящих (червень 1945 – березень 1946 роки) [12].

Документи фонду Р. 2646 уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР по Кримській області дозволили виявити релігійні групи різноманітних культів, які були створені на півострові у період окупації, та проаналізувати їх діяльність у перші місяці після звільнення Криму.

Основна частина документів, яка дозволила серйозно проаналізувати діяльність релігійних культів у Криму у 40–60 роки ХХ століття, зберігається у фонді Р. 3295 уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР. У цьому фонді зберігаються інформаційні доповіді уповноваженого у партійні та державні органи влади, листування з релігійними та державними структурами, списки релігійних громад та їх виконавчих органів, журнали співбесід уповноваженого з лідерами громад та рядовими віруючими. Справи цього фонду стали основою для створення не тільки загальної картини діяльності релігійних культів, але послужили базою для вивчення діяльності окремих релігійних громад та їх лідерів. На основі матеріалів цього фонду були вивчені форми й методи атеїстичної пропаганди, які використовувалась для приборкання релігії та церкви у 40–60 роках ХХ століття, а також проаналізовані форми і методи релігійної пропаганди, що існували у релігійному середовищі у цей час.

У справах фонду Р. 3909 уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Кримській області зберігаються документи про діяльність релігійних культів з періоду середини 60-х років, тобто після того як були ліквідовані Ради у справах Руської православної церкви та релігійних культів, а замість них була створена Рада у справах релігій. Документи цього фонду дозволяють нам прослідити тенденції у взаємовідносинах між державою та різноманітними культурами у 60-і роки, та більш глибоко з’ясувати причини формування релігійного підпілля, яке виникає у СРСР у відповідь на політику партії і відношенні релігії та церкви.

У фонді Р. 663 Центрального виконавчого комітету Ради робочих, селянських, червоноармійських та червонофлотських депутатів Кримської АССР (КримЦВК) зберігаються документи датовані 11 листопада 1921 року – 26 липня 1938 року. Серед документів цього фонду знайдено повну копію закону “Про релігійні об’єднання”, який був прийнятий у квітні 1929 року і регламентував діяльність усіх існуючих релігійних об’єднань на території СРСР до початку 80-х років ХХ століття.

Аналіз документів фонду Р. 2647 уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР при Виконавчому комітеті Кримського обласної ради депутатів трудящих (червень 1945 – березень 1946 роки) дозволив нам порівняти політику держави, яка існувала у Криму у відношенні до релігійних культів з тією, що проводилась у відношенні до громад православної церкви.

Вивчення документів фонду Р. 79 Севастопольської міської ради дозволили доповнити наші уяви про діяльність державних та партійних органів Криму у період антирелігійної кампанії 50–60 років ХХ століття на прикладі одного із міст півострова, а фонди Миколаївського та Одеського державних архівів дозволили

порівняти діяльність місцевих органів влади кожної із областей у період проведення антирелігійної кампанії.

Таким чином, слід констатувати, що поряд з науковими публікаціями, архівні матеріали можуть стати основним джерелом для створення повної картини діяльності релігійних культів півострова та політики, яку проводили у відношенні церкви місцеві органи влади.

Джерела та література

1. Молокане в Таврических степях // Отечественные записки. – 1870. – № 6; О раскольниках Мелитопольского уезда Таврической губернии (духоборы) // Отечественные записки. – 1828. – № 92.
2. Иванов А. О поселении раскольников в пределах нынешней Таврической губернии // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1889. – № 7. – С. 70–80.
3. Караимская синагога в Евпатории // Одесский вестник. – 1844. – № 28. – С.131; Празднества в караимском молитвенном доме в Севастополе // Московские ведомости. – 1841. – № 64; Съезд караимского духовенства в Евпатории // Известия Таврического и Одесского караимского духовного правления. – 1917. – № 3. – С. 6.
4. Антонов С. Затхлый товар: О секте “Свидетелей Иеговы в Крыму // Крымская правда. – 1986. – 17 апреля; Анатольев М., Аннушкин Я. Мракобеси-трясуны // Крымская правда. – 1958. – 25 мая; Атомщики в рясах // Крымская правда. – 1958. – 27 сентября; Благочестивые проходимцы // Крымская правда. – 1958. – 1 сентября; Болотин Н. Божьи апостоли // Крымская правда. – 1958. – 6 апреля; Иришин П. Пути, которые оковывают душу // Крымский комсомолец. – 1958. – 19 октября; Енин И. Конец “святой” паутины (О сектантах-пятидесятниках) // Крымская правда. – 1972. – 30 января; Заграевская З. Тяжкая вина. (Пятидесятники в Ялте). // Курортная газета. – 1973. – 2 декабря; Зиновьева В. Тамара останется с нами (О баптистах) // Советский Крым. – 1963. – 2 июня.
5. Абдулаев И. Поступь крестоносцев в Крыму: отношения между приверженцами различных религий // Голос Крыма. – 2000. – 24 ноября; Гуркович В. История “Неугасимой свечи” История Крымской синагоги // Крымское время. – 1997. – № 83. – С. 15; Доненко Н. “ Свидетели Иеговы” // Крымская правда. – 1996. – 16 мая; Дорошенко А., Овсій О. Тоталітарні секти: нова міжнародна загроза // Політика і час. – 2000. – № 11–12. – С. 45–55; Масаев В., Масаев М. Берегитесь лжепророков // Крымская газета. – 1993. – 16 июля; Малиборский В. Через религию – к взаимообогащению культур // Крымские известия. – 2005. – 5 апреля. – № 61. – С. 64.
6. Милина Л. Кто они, Свидетели Иеговы? // Крымская правда. – 2000. – 20 мая.
7. Єленський В. Релігія і “перебудова”. Релігійно-суспільні зміни в Україні // Людина і світ. – 2000. – № 11–12. – С. 11–21; Єленський В. Конституцію прийнято. Що далі. Про напрямки розвитку української системи церковно-державних відносин // Людина і світ. – 1996. – № 9. – С. 9–13; Опря І. З історії адвентизму на Правобережній Україні // Людина і світ. – 2000. – № 10. – С. 34–36; Пашенко В. Приборкання церкви: кінець 60-х. // Людина і світ. – 1999. – № 5. – С. 14–19.
8. Катуніна О.В. Поняття „релігійний культ”: науковий та юридичний аспекти // Українське релігієзнавство. – № 39. – 2006. – С. 73–79; Бодак В. “Теологія культури” протестантизму // Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – № 2. – 2005. – С. 40–49; Спів О. Релігійно-суспільні та соціокультурні зміни в пізньопротестантських грамадах (за результатами експертного опитування) Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – № 2. – 2005. – С. 86–95.
9. Бельский А.В. История Белокриницкой старообрядческой церкви в России и в Крыму (XIX – XX века) // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 3. – С. 89–95; Катуніна Е.В. Деятельность уполномоченного Совета по делам религиозных культов в Крыму в 1944–1946 годах // Культура народов Причерноморья. – № 57. – Т.2. – 2005. – С. 73–76; Катуніна Е.В. Формы и методы религиозной пропаганды среди молодежи Крыма в 50-е годы XX века (по архивным материалам) // Культура народов Причерноморья. – №61. – 2005. – С.93-97; Сигаева Г. В. С. С. Крым и его роль в создании Таврического университета // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 3. – С. 391–393; Сигаева Г. В. Правовое положение крымских караимов (сер. XIV – нач. XX вв.) // Культура народов Причерноморья. – № 57. – Т.2. – С. 82–88.
10. Катунін Ю.А. Русская православная церковь в годы Второй мировой войны (1939–1945 гг.). – Симферополь: «Пирамида», 2000, – с. 72–82.
11. Архивы Кремля: В 2 книгах / Подгот. Н.Н. Покровский, С.Г. Петров. – М.: РОССПЭН; Новосибирск: Сиб. Хронограф, 1997; КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.,1970. – Т. 2; О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1981; Русская православная церковь в советское время (1917–1991): Материалы и документы по истории отношений между государством и церковью. – М., 1995; Сборник старинных грамот, узаконений Российской империи касательно прав и состояния русско-подданных караимов / Под ред. В. Д. Смирнова; Изд. 3. А. Фирковича.– СПб., 1890
12. Государственный архив Автономной республики Крым (ГААРК). – Ф.- Р. 3295; Ф. - Р. 2646; Ф.- Р. 3909; Ф.- Р. 663; Ф.- Р. 2647.